

Farkas Gejza: Háborús mezőgazdasági szemle

1915 január—június

lső háborús mezőgazdasági szemlénk megírása óta ismét egy felet fordult az év óramutatója és még mindig nem változtathatjuk meg a címet, nem adhatjuk vissza a mezőgazdasági szemlének a hozzá illő békés megjelölést. A háború az 1915. év delelőjén még nemcsak, hogy meg nem szűnt, de még végéhez sem látszik közeledni; azok az optimisták is hovatovább elhallgattak, akik a tavasszal még valamely váratlan békekötés reményében ringatództak.

Sok minden megszűnt, megakadt a háború mindent lenyűgöző lidércnyomása alatt a forgalom, az ipar, a szellemi munka a társadalmi élet terén. De a mezőgazdaság nem volt ezek közt: emberi létünknek ez az alapja még a váratlanul hosszan elhúzódó háború alatt is csak épen szenvedett, de működésében meg nem akadt, még csak meg se rendült. Sőt, miként még látni fogjuk, előhaladásában, fejlődésében sem ért feltétlen visszaesést, még némely ponton épen a háború szükségleteiből merített nevezetes indítékokat további javításokra, tökéletesbedésre, minden más tényezőtől függetlenítésre.

*

Részben a háborús bonyodalmak, de részben a hadműveletektől független körülmények, természeti csapások folytán időlegesen elvesztette a mezőgazdasági termelés nem egy értékes területét. Az természetes, hogy a hadműveletek főszínterein, ama lengyel, belga és francia területeken, amelyeken heteken, sőt hónapokon át megszakítás nélkül állt a gyilkos harc, nem lehetett szó mezőgazdasági termelésről. Soká is fog tartani, amíg például Flandriának hadászati okokból mestersegesen víz alá borított területeik ismét a régi, vagy a réginél is szebb gazdasági élet fog folyni. Hogy a területen kívül a mezőgazdaság egyéb segédeszközeiben: így az épületekben, szerszámokban, anyagokban, állatokban mennyi kár esett a hadszíntereken, ezt ma még megközelítőleg sem lehet kiszámítani, erre nézve csak némi halovány sejtést enged egy-egy olyan statisztika, mint az, mely szerint az oroszok keleti Poroszország aránylag kis területén betörésük alatt 33.553 épületet pusztítottak el.

Ahová a harc zaja el sem hallatszott, ott is sokhelyt termelés-korlátozásokra kényszerítette a mezőgazdasági termelőket a szükséges anyagok beszerzésének és a termények elszállításának nehézsége, az állatlétszám lefogyása, kiváltképpen pedig az emberi munkaerő megfogyatkozása. Leginkább meglátszott ez egyes, különösen sok munkát igénylő vetemények, így a cukorrépa területén, mely egy statisztika szerint Németországban 31,9, Ausztriában 29,3, Magyarországon 42,7%-kal csökkent tavalyhoz képest. Mindenesetre feltűnő, hogy a csökkenés aránylag nem nagyobb a megszokott lengyel vándormunkásai nagy részétől ezidén megfosztott Németországban és hogy ily nagy épen Magyarországon. Úgy látszik, a fejlettebb ipar rendkívüli időben mégis csak számbavehető munkaerőtartalékokat tud a mezőgazdaság rendelkezésére bocsátani. Arról nincs adatunk, mennyivel csökkent a répatérlet Oroszországban, ahol még a rendszerint Némethonból hozatott vetőmag is hiányzott.

Az egyes terményterületeknek a hadviselő államokban észlelt leszállításával szemben áll ama területek nagyarányú kiterjesztése a háború viharaitól biztos távolságban levő világtájakon. Így csak egy adat: az északamerikai Unióban a búza vetési területe 22, a zabé 12, az árpáé 13% gyarapodást mutat, amivel szemben csupán a lenmagnál jeleznek 14% visszaesést. Az őszi vetésterülete Canadában is emelkedett 33, Keletindiában 11%-kal. De még a hadviselő országokban, sőt még a hadszínterek közelében is mondhatni mindenütt megtettek mindent, hogy a rendelkezésre álló területet úgy, ahogy lehet, kihasználják, sőt az egyelőre elveszett területeket más, addig a termelésbe be nem vontak sorra vétele útján pótolják. Ennek keresztülvitelére kényszerítette az államkormányokat már a hadviselés kölcsönös kiéheztetési taktikája, illetőleg az ez elleni védekezés szükségése is. A paragon maradt területek a rendes munkálkodás minden nehézsége dacára kivétel számba mennek; a rendes ekebarázdák és vetések sokhelyt egészen a lövészárkok szomszédságáig elhúzódnak. A hadviselő felek úgy a saját, mint az ellenséges területen mindent elkövetnek a mezőgazdasági munka folytatásának biztosítására: az ellenségtől megtisztított területét mindegyik nagyarányú segítő ténykedésekkel igyekeznek ismét munkálkodásra kész állapotba hozni; a föld népével szemben még a hódító ellenség is jóbarát képében jelenik meg, aki építőanyag-, vetőmag- és állatsegélyt bocsát rendelkezésre, katonamunkásokat kölcsönöz, ingyenes orvosi segélyről gondoskodik stb. Ahol még ezúton sem lehet a megszállott és a gránátok által épen fel nem tűrt területeket hasznosítani, ott vígan megindul a harc-vonalban épen el nem foglalt katonák kertészkedése, tehenészete és egyéb gazdálkodása. A hadisákmánynak viszont egyik legbecesebb részét képezik az elfoglalható és elszállítható mezőgazdasági gépek, eszközök, készletek.

Az ország belsejében is egyre-másra fedezik fel a mezei, sőt kerti termelésre alkalmas, eddig azonban figyelemre nem méltott földdarabokat. A városok körzetének bérpalota sorokra váró parlag-területeit nagylelkűen kerti vetemények termelésére adják át tulajdonosaik, hasonló sors éri a katonai gyakorlóterek egy részét; az állami

erdőket megnyitják a legeltetés számára. A haszonbérelőket felmentik az ugar szerződési kötelezettsége alól, viszont a birtokát bérbeadó tulajdonost is felhatalmazzák arra, hogy amennyiben a bérlő parlagon hagyná a földet, azt maga vehesse művelés alá. Sőt Ausztriában minden földbirtokost kényszerítenek földjének munkáltatására, esetleg más által az ő költségén munkálásának tűrésére. A hatóságok egyszerre csak észreveszik, hogy az úttestek sokhelyt túlságosan szélesek, tehát oldalaik igen jól bevethetők. Persze nem mindenütt mindennel: a legfőbb, a hadászati érdek olyan korlátozásokat is megkíván, mint az, mely szerint bizonyos vasútvonalak mentén ezidén nem szabad az ellenséges embertömegek elfedésére alkalmas kukoricát termesztetni.

* * *

Németországban most egy művészi festmény sokszorosítottmánya forog közközen: egy karján sebesült katona, aki üdülő szabadságidejét gyümölcsös kertjében félkézrel is szorgalmasan dolgozva tölti el. Ez a kép legjobban szemlélteti a mezőgazdaság mai helyzetét: vérveszteségek által gyengítve, emberanyaga javától megfosztva még mindig munkaerőt kell találnia megnövekedett feladatainak teljesítésére. És ez sikerül neki, ha nem is mindenütt tökéletesen, nem minden sajnálatos zökkenés, érdekösszeütközés nélkül.

Ez, miként már előbbi háborús szemlémben jeleztem, elsősorban a mezei nép szorgalmának és segítőkészségének köszönhető; a családi birtokot vagy bérletet minden hadbavonult gazda hozzátartozói olyan jól ellátják, amint ez fogalmaik szerint épen lehetséges: a szomszédokat is sok esetben kisegítik. De ez mégsem volna elég, nem vezethetne az egész rendelkezésre álló földnek, vagy legalább legnagyobb részének a parlagon maradástól való megmentésére, ha az állam nem gyakorolná erőteljesen szabályozó hatalmát. Kivált a nagyobb birtokok üzeme szünnék meg sokhelyütt; hiszen a némi birtokkal rendelkező, de rendes körülmények közt a szomszédos nagyobb birtokoknak bér-munkásokat is szolgáltató parasztcsaládok ma, legmunkabíróbb tagjaik hadbavonulása után, sajátjukra kénytelenek szorítózkodni, még kisbérleteket sem vállalhatnak, ha az uradalom történetesen ilyenekkel kínálja meg őket.

A baj elég nagy, de a segítségnek is nem egy eszköze kínálkozik. Itt van mindenekelőtt a még meglevő, de a munkavállalástól egy vagy más okból húzódozó mezőgazdasági munkások megnyerése. Itt van a hadak által megszállt területekről elmenekült lakosok munkába állítása. Itt van a hadműveletekben épen nélkülözhető katonák szabadságolása, esetleg mezei munkára hazarendelése. Itt van a hadifoglyok alkalmazása. Itt van végül az emberi erőnek géperővel való pótlása. Mondhatjuk mindegyik irányban megtett mindegyik hadviselő kormány minden lehetőt; a magyar kormányra sem lehetne ráfogni, hogy ebben elmaradt volna. Am a rendkívüli munkaerőszükséglet biztosítása oly megkapó, érdekes részleteket vetett felszínre, hogy ezeknél kissé hosszabban is kell időznünk.

1. A munkaképes, vagy legalább annak vélt lakosság mezei munkára szorításában talán sehol nem mentek olyan messzire, mint

nálunk. A nagy gazdák minden kívánságát ugyan e részben még a magyar kormány sem teljesíthette, csak egyes főszołgabiráók és egyéb helyi hatalmasságok mentek odáig, hogy az emberi cselekvési szabadság elvének teljes megtagadásával elrendelték, hogy kiki ott tartozzék munkába állni, ahol tavaly dolgozott, aki rendes lakohelyén kívül keres munkát, azt eltoloncolják, a béresek szolgálati szerződéseit még a törvény korlátain belül sem mondhatók fel „nyomós ok” nélkül. Itt-ott a munkabér maximálásával is megpróbálkoztak, amivel bizonyára nagy mértékben felköltötték más vidékek nagy agráriusainak irigységét, akik siker nélkül törekedtek hasonlóra. Pedig nagylelkűen még a legutóbbi három év bérátlagánál 20%-kal magasabb maximál-bérekbe is belenyugodtak — ezt a kulcsot fogadta el a kormány a közmunka készpénzbeni díjazásánál is — holott az élelem 100%-kal drágult meg amaz évek óta. A különféle agrár kívánságlapok a munkáskérdésben a legsiralmasabb vergődést és eszmeszegénységet árulták el: a mai rendkívüli időkben sem tudtak más kívánalmat kieszelni, mint amit azelőtt talán kevésbé erőszakosan hangoztattak: minél több hatósági kényszert a megajánlott feltételek mellett munkába állni nem hajlandó mezei proletárok ellen, az amúgy is nagyon alacsony korhatárra szabott, rövid tartamú iskola-idő további megnyirbálását, különféle ingyenes erők rendelkezésre bocsátását. Természetesen „méltányos feltételek”-ként jelölték meg. Az olykor talán csak képzeletükben létező munkakerülők ellen a vad gyűlöletnek olyan kifejezéseivel törtek elő, melyekkel megmutatták, mennyire közel hozza egymáshoz a föld a vele foglalkozók gondolkodását jó és rossz értelemben. Az alföldi aratósztrájkok idején a leszerződni makacsul vonakodó munkásnak az volt a szavajárása, hogy „majd eltart valaki” és ha ez az eltartás elmaradt, a legvadabb gyűlölettel fordult az eltartóul kiszemelt földesúr, vagy államhatalom ellen. A mostani háború alatt viszont azok a nagygazdák, akik nem tudták maguknak megfelelő áldozatok árán a nélkülözhetetlen munkaerőt megszerezni, arra számítottak, hogy „majd dolgozik nekünk valaki” és jaj a falvakban még meglátható munkásoknak, jaj az államnak, ha ez a számítás csütörtököt mond!

Az államkormány különben annyit tett a nagybirtokok munkásszükségletének biztosítására, lekötésére, amennyit csak tehetett. Kihirdette, hogy a hadbavonultak itthonmaradt családtagjai, ha nem állnak bérmunkába, holott ezt családi viszonyaik a helyi hatóságok véleménye szerint megengednék, elvesztik állami segélyüket; ellenben akik munkába állnak, tovább élvezik azt mintegy jutalomdíj gyanánt, még ha munka keresetük teljesen feleslegessé tenné is a további segélyt. A hadimunkákra bevonható férfiaknak tudtára adták, hogy a harctérre rendelik őket, ha itthon nem állnak bérmunkába, míg az ellenkező esetben mentesítik a terhesebb hadimunkák alól. Végre törvényes felhatalmazással mezei munkákra kirendelhetőnek nyilvánították a közerőt; (1914. L. te. 5 §.) így az elé a választás elé állítva a még itthon levő mezőgazdasági munkásokat, még a nőket is, hogy vagy a gazdák által megajánlott bérek mellett végezzenek el bizonyos

munkákat, vagy majdan szinte ingyenesen. Egyetlen foglalkozási csoporttal szemben sem képzelhetők el olyan a régi jobbágságra emlékeztető rendszabályok, mint aminőket a mezőgazdasági bérmunkássággal szemben javasoltak, sőt keresztül is vittek.

A börtönök ajtait is megnyitották, hogy a rabokat mezőgazdasági munkára küldhessék. Végül az iskolákat is valóban idő előtt becsukták, még a középiskolákat is, hogy ezek tanulói is mehessenek olyan felügyeleti és egyéb munkákra, aminőkre épen képesek.

A munkaerőnek a mező részére való felszabadításában különben az egyház is résztvett; főpapok pásztorlevelekben engedték meg a vasárnapi munkát és szorították minél rövidebb és kevésbé alkalmatlan órákra az istentiszteleteket.

2. Az ellenséges hadak által megszállt területekről elmenekült emberanyag munkába állításáról nem sokat mondhatunk. Százezrével időztek a belgák Hollandiában, Franciaországban és Angliában, a galíciaiak Ausztriában és Magyarországon. De a mezőgazdaságon karjaik erejével nem sokat lendítettek, pl. Franciaországban 60000 odamenekült belga mezei munkás közül csak 3000 kötött munkaszerződést: a többinek, úgy látszik, jobban esett, ha „eltartja őket valaki” különben az ily jövevényeket a gazdák is érthető bizalmatlansággal fogadták; más az, valakit megsajnálni és neki alamizsnát adni — ismét más reabízni termését, gazdasági felszerelését, bért ígérni neki egyelőre ismeretlen értékű munkateljesítményért. Ausztriában a kormányznak egyenesen azzal kellett a gazdákat egyes menekültcsoportok munkába állítására bátorítani, hogy valóságos parasztokról, mezei munkásokról, nem pedig boltjukból elmenekült szatócsokról, italmérőkről van szó.

3. A katonák szabadságolását és munkába rendelését hadvezetőségünk úgy a tavaszi, mint az aratási munkák alatt a lehetőséghez képest gyakorolta. Minden kívánalomnak ugyan e részben nem tehetett eleget, hiszen a sajátképeni hadszíntérről senkit sem engedhetett haza, csak épen a háttérületről. Miután a szabadságidők úgy sem tarthattak két héten túl, már a szabadságrabocsátás idejének kiválasztása is gondot okozott; a tavaszi szabadságolásokat el kellett halasztani, mert az eredetileg tervezett időben a beállott nedves időjárás miatt lehetetlen lett volna a munka. Mindenesetre dicséretet érdemel, hogy a legkevésbé pótolható gazdasági gépezet mellett elsősorban a családi gazdaságaikban dolgozni akaró katonák szabadságkéréseit vették figyelembe; nem egy derék harcosunknak jelenthetett a két heti otthondolgozás egy darab menyországot a háborús élet végnélküli, pokoli kínjai közepett.

4. A hadifoglyok munkába állítása a mostani háború alatt, mely annyira kivont az országokból minden vasat bíró embert, valóságos természeti szükség volt; ezért alkalmazták és alkalmazzák is minden hadviselő országban. Sokhelyt ugyan elég nehezen indult meg ez a ténykedés; így nálunk a fogolytáborokban uralkodott kedvezőtlen egészségi állapotok miatt fogolymunkásokat sokáig sem kiadni, sem kérni nem mertek; a nyár elejéig nálunk mindössze 57000 hadifoglyot kértek mezei munkákra a több százezerből. De még a

kért és kiutalt foglyoknak munkahelyükre utaztatása is haladékok szenvedett a szabad közlekedési vonalak és eszközök hiánya miatt.

Nagyobb gazdáinkra nézve a hadifogoly munkások kiutalása ott, ahol ez lehetségessé vált, egy megbecsülhetetlen értékű ajándékot jelentett, miután 6 filléres kincstári díjakon felül bért fizetniök nem kellett, csakis a foglyok ételmezéséről kellett gondoskodniok, sőt ha községek kértek foglyocsoportokat, ezek még a 6 fillerre sem voltak kötelesek, még a hadikincstártól ételmezési térítést is vehettek igénybe. Ennek dacára a gazdák között, mielőtt még fogolymunkásaikat meglátták volna, szinte ideges félelem uralkodott a foglyok és a hadikincstár igényeitől az ellátásra nézve. Kötve kötötték ki, hogy az ellátás legyen „egyszerű”, különösen pedig a munkaidő tartson „napkeltétől napnyugtáig”, sőt olyik gazda szerint „napnyugta utánig”. Némelyik kitűnő lelkiismerettel a foglyok által a katonai hatóságnál tehető panaszoktól félt. Mindezzel szemben épen csak Oroszországból jelentették, hogy a mezőgazdasági bérmunkájukból ők komolyan elégedetlenek a hadifoglyok bérlenymó versenyé miatt.

Ahol azután nálunk az orosz hadifoglyok a mezőkön megjelentek, csakhamar megszerették őket, mert szorgalmas, ügyes, szelíd munkásokat ismertek meg bennük. Viszont ők is csakhamar megbarátkoztak új környezetükkel. Alighanem másutt is így volt ez; a hadifogolymunka a nemzetközi testvériség iskolája lett, mert megmutatta, mennyire egymás mellett és egymásért dolgozhatnak azok, akik néhány tíz kilométerrel tovább tömegesen gyilkolják egymást. Még a társadalmi osztályok korlátait is a közös hadakozásnál tökéletesebben ledönthette a közös mezei munkálkodás; a Bajorországban szénát gyűjtő hadifogoly francia Rotschild alighanem mint egy különösen üdítő fürdőidényre fog egykor visszagondolni „paraszt” napjaira. A foglyok túldolgoztatása, túlságosan nehéz munkákra kényszerítése, a lakosság által való bántalmazása az elérhető hírek szerint szerencsére csak szórványosan fordult elő a háborús világban.

5. Az emberi erőnek géperővel való helyettesítésére erőteljes kísérleteket tettek, kivált Németországban, de helyenként hazánkban is. Szántó- és aratógépeket bocsátottak a gazdák rendelkezésére, lehetőleg könnyítették az ilyenek beszerzését és szállítását. A munkaerőhiányon ugyan gyökeresen ezek az intézkedések sem segíthettek; hiszen a gazdasági gépek előállítását és elszállítását is nagyon megnehezítették a háborús közlekedési bajok; a szükséges pótgéprészek, tüzelő- és egyéb segédanyagok sem álltak mindenütt kellő mennyiségben rendelkezésre. A benzin és kenőolaj ára mesésen, helyenként több mint 400 százalékkal felszökött, a kévekötingépekhez használt manila-zsineg pótlása pedig a közeledő aratás egyik legsúlyosabb gondját képezte. A hadi célokra elrequirált fogatoknak pedig még az ára is nagyon késedelmesen térült meg, pedig az áron másikat venni sem volt könnyű.

Az eddig felsorolt intézkedésekben egész sorát láttuk azoknak az ajándékszerű segélyeknek, melyekben elsősorban a nagybirtok részesült, miután csakis ez lehetett képes az állam részéről megajánlott előnyöket igénybe venni. Ilyen ajándék már a gépszántás és

aratás alkalmatossága is, melyet szétszórt kis parcellákon bajlódó birtokosok alig élvezhetnek. Ilyen a hatósági nyomás alatt munkába álló katonáhozátartozók továbbsegélyezése, ami a gazda által fizetett munkabér állami kiegészítésével egyértelmű. Ilyen különösen a hadifogolycsoportok majdnem ingyenes átengedése, mely bár a községek útján a kisebb üzemeknek még kedvezőbb feltételek alatt áll rendelkezésére, de azért mégis leginkább a valódi nagybirtok veheti igénybe: az, mely idegen munkások nagyobb tömegeinek beállítására már be van rendezve.

Nehogy azonban valaki azt higgye, hogy a felsorolt kedvezmények minden gazdát megszabadítanak munkás bajaitól és kivált minden nagybirtokost tőkepénzessé is tesznek! A mostani közlekedési viszonyok mellett mindenféle kedvezmény csak annak használ, aki épen igénybe is veheti, másnak legfeljebb a nyálát folytatja. Mindennek dacára nálunk és hihetőleg másutt is a háború alatt igen sok gazda nem képes munkaerő híján földjének azt a művelést, állatjának azt a gondozást megadni, amelyet szeretne és nem egy nagybirtokos nem látja hasznát az ölébe hulló olcsó munkaerőnek, mert üzemét előbb, a háború első hónapjaiban nem folytathatta rendesen; magyarán mondva, hiába kap bármily olcsó aratókat az, aki nem vehetett eleget. Még az is előfordul, hogy az ingyenes hadifogoly munkások is drágáknak bizonyulnak nagy gyógykezelési költségeik és — ruhaszükségletük révén, mely régi egyenruházatuk lerongyolódása után parancsolólag beáll. Ebből legalább megláthatják nagyagráriusaink, mennyire nem túlzottak más években sem a munkások által igényelt bérek, mennyire elfogy azok értéke a munkások élelmezésére, munkában elnyűtt ruházatának pótlására.

Érdekes különben, hogy még a legnagyobb munkaerőszükséglet alatt is értesültünk olyan munkáscsoportokról, melyek hosszabb időn át eredmény nélkül kerestek munkát és a nagybirtok legnagyobb kedvezményezése idején is fenmaradt egy-egy oly visszasság, mint az, mely szerint a nem katonai szolgálatra, hanem hadimunkára elvitt gazdasági cseléd hozzátartozóit a gazda minden állami hozzájárulás nélkül volt kénytelen eltartani.

A munkapiac bajait különben legérzékenyebben talán két, a háborúba legalább még akkor bele nem keveredett ország érezte meg: az amerikai Unió és Olaszország. Amerikának legnagyobb részét nélkülöznie kellett a gazdaságát éltető európai emberáradatot; a bevándorlás 1914 augusztus 1-től 1915 április 30-ig 319.867 — az előző év megfelelő szakában 1,060.586 lélek volt. Emiatt Olaszországgal ennek az európai háborúba beavatkozásakor állítólag egyezményt is kötött az Unió, mely szerint a területén élő hadköteles olasz alattvalók közül csak az menjen haza a zászlók alá, aki erre önként vállalkozik; a többi maradjon tovább Amerikának dolgozni. A másik épen Olaszország, melynek mezei proletariátusa a világháború kitörése után nem mehetett el szokásos vándormunkájára és mint egy munkátlan, ellátatlan tömeg valóságos veszedelemként gomolyodott össze Itália kék ege alatt. Vajjon nem-e ezen tömeg elvezetése, katonasorban a hozzátartozókra is kiterjedő állami ellátás-

hoz juttatása volt-e egyik indító rugója a gyászos olasz hadbaavatkozásnak?

A háború kitörésével különben épen magyar mezőgazdasági munkásnépünk között egy sajátságos, cinikus malthuziánus bölcselkedés kapott lábra. „Bár mindig tartana a háború; sohasem volt ilyen jó sorunk” — mondják némelyek. És mások a háború kitörését azzal üdvözölték: „Nem lesz annyi szegény ember, többet kap a munkájáért az, aki megmarad”. — Szomorú tanújelei a gazdasági előhaladás, boldogulás lehetőségét nem látó földrabszolgák eszejárásának!

* * *

A most folyó háború alatt a mezőgazdaság sok fájdalmas kérdése között a legégetőbb a forgalom kérdéstömege. Az eddigi fejtegetésekből már kiviláglott, hogy még az anyagpótlás és munkaerőszerzés nehézségei is igen nagyrészt a forgalmi nehézségekben bírták gyökereiket. A forgalom bajai legérezhetőbben mégis a kész termények értékesítése, elszállítása, a fogyasztóhoz juttatása körül mutatkoztak. Ennek már azért is be kellett következnie, mert a gazdasági életnek ezt a területét a hadviselő felek nyíltan harci területnek jelentették ki és a mezőgazdasági terményforgalom irányítása, korlátozása útján igyekeztek egymás lakosságát éheztetni, fojtogatni, részint saját népüket az ellenség ily merényletei ellen védelmezni.

A terményforgalom a háború eleje óta nem mutatott rendes képet és minél tovább folyik a világháború, annál inkább szaporodnak mindenfelé, még a semleges országokban is a ki- és átviteli tilalmak, ezekkel szemben igaz, a vámfelfüggesztések is. Még az országok, belsejében is nehezítik a becsben annyira megnőtt élelmiszereknek egyik községből a másikba szállítását: példa erre a Magyarországon életbelépett szállítási igazolvány-kényszer. Akik a harctéren mint szövetséges testvérek küzdenek egymás oldala mellett — az élelembeszerzés terén többé-kevésbé kíméletlen versenytársaknak bizonyulnak, akik a keserű szavakat sem kímélik egymástól. Ilyenek voltak Wien polgármesterének és más osztrák gazdasági tényezőknél nyilatkozatai, akik Magyarországot ellen valóságos jogigényt támasztottak a megfelelően olcsó élelmezésre azon a címen, hogy Magyarország állandóan a maga számára igényli az osztrák fogyasztó piacot.

A középeurópai államokban körülbelül elérkeztünk az állami gabonaegyedárúsághoz, mely ugyan épen Magyarországon eléggé szelídített alakban jelenik meg. Bárhogy vélekedjünk a gazdasági koncentrációnak erről a sajátlagos esetéről, mégis nagyszerűnek kell találnunk az olyan szervezetet, mint a német *Kriegsgetreidegesellschaft*, melyet a világ eddig látott legnagyobb kereskedelmi vállalkozásának tartanak, amennyiben 3—4 millió tonna gabonát kezelt 7—800 millió márka értékben. Az állam nálunk is megalkotta a haditermény részvénytársaságot, miután már előzőleg megszüntetett volt minden terményelővételt és a kész termények igen nagy részét lefoglalta. Ez alkalommal a gazdasági intéző körök két tanulsággal lettek gazdagabbak. Az egyik, hogy kisebb, szétszórt terménykészletek begyűjtése kivált a tulajdonosok ellenállása esetén igen nehéz és nem fizeti

meg a reáfordított munkát és költséget. A másik, hogy a legözpontosítottabb állami bevásárló gépezet sem nélkülözheti egy kellően kiépült kereskedelmi, forgalmi szervezet közreműködését; az államok mindenütt kénytelenek voltak beszerzéseiknél a hivatásos terménykereskedők munkásságát igénybe venni; a kellő közraktári szervezet hiánya pedig épen nálunk keservesen érezhető lett.

Az államok háborús forgalmi intézkedései között a legnagyobb kihatású a Németbirodalomnak február 18-án életbe lépett nyilatkozata volt az angol tengervidék hadi területté tételéről, az ott mutatkozó bármely nemzetiségű hajók és rakományok lefoglalhatóságáról, megtámadhatóságáról. Ez az intézkedés, bár épen nem szüntette meg a brit szigetország forgalmát, mégis felszöktette benne a tengeri szállítási és biztosítási díjtételeket és ezekkel együtt a terményárakat. Viszont Angolország szállítójánál, nevezetesen Amerikában terményárcsökkenést idézett elő. Nevezetes, hogy a Dresden német cirkáló elsüllyedését a tengeri biztosítási piac azonnal díjtétel-leengedéssel jelezte.

A hadviselő felek által támasztott mesterséges szállítási nehézségek a legnagyobb idegességet az északamerikai Unióban támasztották, melynek hús-, de kivált gyapotszállító a legnagyobb kedveltséggel nézték, hogy Anglia hajóhada előlük a német piacot elzárni igyekszik; a gyapotérdekelték államuk kormánya útján ki is erőszakolták, hogy Németországba a háború alatt is szállíthassanak. Egy hatalmas semleges állam gazdasági vezető tényezőit a mai feszült helyzetben egyik hadviselő fél sem haragíthatja végképen magára.

Sajátságos helyzetbe került a háború által Svájc. Mint semleges állam, teljes joggal elvárhatta volna, hogy népének élelmezését egyik hadviselő fél se nehezítse; ám a négyesszövetség minden zsák liszt-nél, mely a svájci határt átlépte, azt a gyanút támasztotta, hogy nem megy-e a becses jószág Svájcra át Németországba. Kivált Olaszország felé kellett az alpesi köztársaságnak a már bevagonozott árukészletek keresztülbocsátása miatt nagyarányú alkudozásokat folytatni; végre már csak árúnak ugyanannyi árú ellenében kicserélésére maradt meg az engedély.

Ami különben Olaszországot illeti, nem látszik alaptalannak az a több helyről hangoztatott vélemény, hogy volt szövetségesünknek hitszegő háborúját azért is kellett megindítania, mert ellenségeinknek a Németországot és minket körülfogó élelmezéslázó gyűrű teljessé tétele végett, szükségük volt az olasz átviteli területnek a háborúba bevonására és ezért ellenkezése esetében a tenger felől elzárták volna Itália mezőgazdasági behozatalát és az éhségnek szolgáltatatták volna ki népét, többi közt fentebb már említett majd milliónyi mezőgazdasági vándormunkását is, akik az idén nem mehettek el szokott keresetükre. Ezen adatok szerint tehát Olaszországot tulajdonképpen kedvezőtlen mezőgazdasági helyzete, népe élelmezésében és munkaereje alkalmazásában a külföldtől való függése hajtottá volna bele a háborúba.

Eléggé tanulságos Románia forgalmi politikája. Ez a királyság gabonafeleslegekkel rendelkezik, melyeknek kivitelét nem tiltja meg

egészen, csupán a haszon nagy részét foglalja le államkincstára számára nagy kiviteli vámokkal. A forgalmat leginkább vasúti kocsik rendelkezésre bocsátásával, vagy megtagadásával szabályozza; míg a mezőgazdáknak saját termésüknek Magyarországra szállítására elegendő kocsit engedélyezett, addig a közvetítő kereskedőktől megtagadta a szállítás eszközeit. Ez a rendszabály óriási aránytalanságokat idézett elő az egyes helyek terményárai között — az árpa, mely Brailában 58 lei volt, a magtárakban csak 25 leit ért, az új tengeri ára a kereskedőknél 15—16, a gazdáknál 32 lei, a határon már 36 — és leginkább a nagygazdáknak vált hasznára, akik az összegyűjtő kereskedők közbelépése nélkül is képesek voltak termésüket vagonrakományszámra elszállítani.

Nagymérvű és főleg a kistermelőkre nézve hátrányos ár-aránytalanságokat különben másfelé is megfigyelhettünk. Így azt olvastuk, hogy az orosz paraszt ma némely helyütt a forgalmi nehézségek miatt alig feleárát kapja terményeiért annak, amit tavaly elért; a közvetítői haszon 100%-ról 500-ra szökött fel. Keletindiában az angol kormány nagy gabonarequiráló ténykedése feljajdulást idézett elő a termelő gazdák közt, akik csak azért kérvényeztek, hogy az árhaszonnak legalább egy részét hagyják meg nekik.

A háború sok gyásza között némiképen örvendetes tényként említhetjük meg kereskedelmi mérlegünk javulását. Ez természetes folyománya az emelkedett terményáraknak és a külföldi fényüzési behozatal kimaradásának; némi segítséget nyújt közigazdaságunknak a háború terheinek viselésére. Nevezetes, hogy az 1914. évben kivitelünk szarvasmarhában, nyers bőrökben és zsiradékokban még emelkedést tüntet fel 1913-hoz képest.

Végül álljon forgalmi rovatunkban a békés munkának egy évfordulója is: 1915 február 15-én telt le a Panama-csatorna forgalmának első feléve. A legfőbb átviteli cikkek ez idő alatt gabona, salétrom, szén, kőolaj, fa, gyapot voltak — tehát igen nagy részben mezőgazdasági cikkek.

A mezőgazdaság létcélja tudvalevőleg a közélémezés; ennek kielégítőbb vagy silányabb volta mutatja meg, hogy a mezőgazdaság egy bizonyos helyen és időben mily mértékben felel meg hivatásának. Háború alatt is ugyanez a mezőgazdaság próbája; épen csak, hogy súlyosabb és szigorúbb, mint békés években.

A hadvezetőknek a hadseregek kellő élelmezése mindenkor egyik legnagyobb és olykor legnehezebb feladata. A mostani hadjáratban a polgári lakosság élelmezése majd ugyanazt a gondot okozta az államkormányoknak, mint a hadbavonult seregeké. El kell ismerni, hogy az egymásután lepergő háborús évnegyedek alatt a kormányok sokat tanultak és tavasszal már sokkal rendszeresebben láttak hozzá a várható élelemszükséglet kiszámításához, a lehetséges megtakarítások és pótlások kiméréséhez, az egész élelmiszerfogyasztás adagolásához, mint ahogy erre összel képeseknek mutatkoztak.

Miként várható volt, a legalaposabb munkát e részben is a németek végezték. Kiszámították, hogy $66\frac{1}{2}$ millió embernek 9 kiló kenyérgabonafogyasztás mellett 598.000 tonna kell egy hónapra. Ez a mennyiség rendelkezésre is állott; tehát szigorúan megakadályozták minden, havi 9 kiló gabonán, illetőleg 7,2 kiló liszten túlmenő fogyasztást; a gabona árát azonban ismételten leszállították. A birodalom sertésállományát rövid idő alatt közel 10 millió darabbal leszállították, nehogy a hízók az emberek elől egyék el a lisztanyagot; a leolt sertések húsának mindenféle eltartható alakba hozására a községeket kötelezték. Eredmény: június elején kijelenthették, hogy az élelmezés kérdése, melyre Németország ellenségei kiéhezhető hadjáratuk megindításakor olyan nagy reményeket építettek, megoldottnak tekinthető.

Számítottak azonban ellenségeink is. Kivált Anglia kormánya volt az, mely folyton nyilvántartotta gabonaforrásai közül azokat, melyeket a háború, vagy valamely elemi csapás ki nem kapcsolt és gyarmataiban az anyaország vásárlási monopóliumát jelentő forgalmi korlátozásokkal biztosította a szükséges termékmennyiséget. Olaszországban már hónapokkal a mi megtámadásunk előtt hadikenyér volt.

Nálunk január 7-én jelent meg a várva-várt gabonaár-maximálási kormányrendelet, melyet elég gyorsan követtek a különféle fogyasztás-korlátozó és forgalomszabályozó rendelkezések. Mint gabonatermelő országnak szégyenszemre nemcsak magasabb árakat kellett megállapítanunk, mint másutt a legtöbb helyen; ezt még indokolhatta, hogy saját szükségletünkön fölül ezidén még Ausztriáét és Németországét is nagyobb mértékben kellett ellátnunk, mint rendes években. Hanem még kevesebb gabonát is utalhattunk lakosságunk egy-egy fejére; míg szövetségeseinknél mindenütt 7,2 kilogramm lisztet számítottak egy emberre havonként, addig nálunk az alap 6 kilogramm volt — a túlnyomóan kenyéren élő falusi lakosság számára, igaz, 14 kiló.

A lisztmennyiséggel együtt meghatározták annak minőségét is, arányokat állapítottak meg, melyek szerint a búza- és rozsliszt, tengeri és árpaliszttal keverendő. E részben nálunk különösen két kormányintézkedés keresztülvitele okozott nehézséget. Az egyik, mely szerint március 1-től kezdve Budapesten minden kenyérben 50% tengeri-lisztnak kellett lennie, ennek tűrhető végrehajtására malmaink és sütődéink annyira nem voltak előkészülve, hogy a kormánynak el kellett halasztania a rendelet keresztülvitelét és bevallania, hogy maga sem számított azonnali megvalósíthatására. A másik ily rendelet az, mely szerint a béresek terményjárandóságát is egyharmadrészben pót-gabonában tartoztak a munkaadó gazdák kiadni az értékkülönbözet pénzbeli kiegyenlítése mellett. Ez is sokhelyt teljesen keresztülvihetetlenné mutatkozott a béresek ellenállása és amiatt, hogy a gazdák nem is rendelkeztek az előírt pótanyagokkal.

A kormányok minden szabályozó tevékenysége sem tudott különben most minden zökkenést és aránytalanságot megszüntetni. A drágaság nőttön-nőtt, kivált az ármaximálásnak alá nem vetett tej, tojás és főzelékekben; e részben csak a tavaszi idény előhaladása hozott némi könnyebbséget. A szabott árú termények pedig olykor egyáltalában nem is voltak a kellő mennyiségben kaphatók; az

elcségboltok előtt egyre-másra játszódtak le a régibb inséges évek leírásaiból ismert jelenetek. A marhavásárokon rendszerint nagy volt a felhajtás, de az árak mégis magasak maradtak, mert mindenki mint biztos vevőre számított a hadikincstárra. A wieni háziasszonyok sertés-hús-bojoktja nem volt képes a sertéshúsárt lejjebb szorítani, ellenben az élelemfelvásárlók és drágító közvetítők részben a galíciai menekültek soraiból oly számban és oly mohósággal lepték el a monarchia nagyvárosainak piacait, hogy a hatósági büntetőrendelkezések alig-alig tudták hatásukat ellensúlyozni. Az értékeesebb élelmicikkek, hús-félék drágulását a lóhús és alsóbbrendű húsalkatrészek árának emelkedése is követte; az ilyen paçal-tüdőféle táplálék feldrágítására is alakultak érdekszóvetkezetek. Általában, legalább nálunk a szegény emberek tápláléka drágult meg talán legnagyobb arányban; így egyes vidéki helyekről azt az értesítést nyerhettük, hogy a burgonya ára 300%-kal, a zsír 150%, a hús 120%, a tojásé már csak 100%-kal emelkedett. A drágasággal szemben a székesfőváros akciói: a sertéstelep létesítése, idegen fagyasztott hús behozatala, zöldség és kivált burgonya-árúsítása elégtelennek bizonyult; időnként még fel is mondta a szolgálatot, mert pl. a forgalomba került városi burgonya minősége ellen igen sok panasz merült fel.

Drágaságról, sőt éhínségekről különben a világ igen sok részéből értesültünk, még oly országokból is, melyeket a világháború forgataga elkerült (Mexico, Kína). Jellemző, hogy valóságos éhség-zavargásokra a hadviselő államok közül éppen Oroszországban került legelőször sor — tehát a hadviselők közül leginkább mezőgazdasági területen. Hírelt is, hogy az orosz bankok egy valóságos gabona-trösztöt létesítettek, mely árdrágító céllal nagyban folytatta a gabona elrejtését, melyet a parasztok talán az éhségtől való félelmükben kicsiben megkezdettek volt. E mellé az adat mellé érdekeségében méltán sorakozik az, hogy Olaszország némely helyein a mezei munkások zavarogtak a kenyérgabona drágasága miatt. Tehát ott legkevésbé áll az, mintha a mezei munkás élelmét természetben rendesen megkeresné és úgy ha még némi eladni valója marad, a gabona magas árában a nagygazdákkal együtt lenne érdekelve.

Ha a magyar kormány rendelkezéseit a majd mindegyiket bezáró „két hónapig terjedhető elzárás és 600 koronáig terjedhető pénzbüntetés” dacára nem tudták az egész vonalon keresztülvinni, ennek még legvigasztalóbb esete az, mikor az emberek nem tértek át az előírt rosszabb minőségű kenyérré, mert nem is volt pótlisztjük, ellenben a jobb fajtából még csak maradt. Néhol külön előírással, sőt ennél is rosszabb kenyereket sütöttek az ellenőrző hatósági közegeknek való megmutatás végett — míg fogyasztásra egészen más kenyér szolgált.

Az élelmezés kérdése eddig, a háború első gazdasági évében leginkább a meglévő készletek helyes beosztásának kérdése volt; mostantól kezdve már inkább az új készletek előteremtésének, a pótlásoknak kérdése. Azt ma már mindenfelé elismerik, hogy a termés tavaly világszerte rossz volt. A *London Grain Reporter* szerint pl. a világ búzatermése 1912: 485.253, 1913: 502.677, 1914: 459.610

quarter volt (á 218 klg.). Egy olasz statisztika 97 millió métermázsza gabonahiányt tüntetett fel a világgpiacra nézve. Nálunk is már nyíltan írnak a tavalyi „katasztrofális” termésről.

A pótlás gabonában még csak elég jó lehetőségeket mutat. Kivált a maximális terményárak fokozatos leszállítását megelőzőtt hivatalos termésbecslések tartalmaztak biztató adatokat. Egy osztrák számítás szerint a monarchiának havonként és fejenként 9,6 kilogramm lisztfogyasztás mellett az egész évre 74,6 millió q. gabonára lenne szüksége; ezzel szemben azonban nem kevesebb mint 33 millió q. többletre számíthat Galícia teljes figyelmen kívül hagyása mellett. Meg is jelent június 24-én az új magyar gabona maximál árrendelet, mely a januárihoz képest m. e. 5—10% olcsóbbítást jelent és egy további lépést tesz az árak egységesítése felé, amennyiben azokat már nem járásonként, hanem vidékenként szabja meg.

Kevésbbé egyszerű persze az állatok és állati termékek pótlása; az állatállomány csak évek alatt érheti el a nagy pusztítás előtti állományt, mikor pl. Pestmegye lóállományának 40, szarvasmarháinak 30%-át elvitték vagy eladták; a tejtermelést különösen nehezítette a takarmány és ápoló munkaerő árának felszökése, mely miatt a szerződéseik által termékeik régi áron eladására kényszerített gazdák annyira nem találták meg számadásukat, hogy nem egy helyütt felhagytak a tejgazdasággal és vágóhidra vitték teheneiket a jövőbeni közélémezés nagy kárára.

A háború által felidézett keserves kényszerűség különben leleményesekké tette az embereket új és új anyagoknak a táplálkozás céljaira való bevonásában is. Csak a szalmalisztre, nyerscukorra, nyersélesztőre, virághagymára mint kenyérgabonapótlékra kell gondolnunk, hogy a feltaláló elme ezen sajátságos és bizony nem mindig szerencsés vergődéseiről fogalmat szerezzünk. Egészségesebb ezme a házi szemének szétválogatása és részben takarmányozás, baromfi- etetés, más részben trágyázás céljaira felhasználása. A legérdekesebb azonban a húsfogyasztás nagymértékű megszorítása. A húsról mint kizárólag értékes tápanyagról elterjedt babonát az újabb orvosi tudomány hiába döntögette; még önérzetében is megalázva érezte volna magát az a jobb módú polgár, aki egy nap legalább kétszer nem ehetett volna húst. Most a háborús élelmezés nehézsége egyszerre csak rávezette az embereket, hogy a sok hús nemcsak nem szükséges az egészség és erő fenntartására, de egyenesen ártalmas is. Svájcban a katonák húsadagait részben sajttal helyettesítik. Még Angliában, a marhahús fogyasztásukra büszke beef-eaterek hazájában is a német takarékosági elvek követését ajánlgatták. Ausztria és azután Magyarország kormánya pedig hetenként két „hústalan napot” rendel el, sőt egészségi érvekkel még többet is ajánl. A háború előtt az agrár és húsiparos közvélemény felháborodásában felordított volna, ha egy kormány a húsfogyasztás megszorítása mellett mer állást foglalni — most a Délvidéki Földművelők Egyesülete kívánta a marhaállomány kímélése végett még a katonaság húsfogyasztásának is megszorítását. Érdekes lesz a háború után látni, mily mértékben maradnak meg a háború alatt felvett józan és takarékos táplálkozási

szokások; hogy egészen el nem fognak tűnni, erre a polgárság nagy részének meggyengült keresete nyújtja a legteljesebb biztosítékot.

* * *

A közéletmezés kérdéstömegébe vág bele — garabonciás diák-ként — az alkoholkérdés is. A szesz ördöge a mostani háborúban valamennyi hadviselő félnek közös ellensége volt és pedig olyan erős ellensége, amely ellen egyik sem ért el teljes eredményt.

Nálunk még az agráriusok is kívánták a korcsmák vasárnapi zárvatartását, mert ezúton reméltek több munkaerőhöz jutni. Ilyen fél-rendszerrel elégedtek meg az egész vonalon. A szeszgyártást alig korlátozták, sőt megengedték a szeszgyáraknak „romlott” tengeri beszerzését és az állati takarmányul is jó melász szeszé erjesztését; emellett a gyümölcsfelesleggel rendelkező községekbe állami mozgó pálinkaüstöket irányítottak. A legnagyobb gabonaszükség idején a kenyérpótlóvá előlépett árpának malátává feldolgozását csak épen a tavalyi mennyiség 70%-ára korlátozták. A háborús zavarok által fenyegetett területekről a borkészleteket biztosabb helyeken levő állami pincékbe mentették; a katonaság részére tovább is vásároltak bort és pedig sokkalta nagyobb áron, mint aminőket a termelők elérni szoktak. Hasonló módon jártak el Ausztriában és Németországban is; csak épen egyes részletekben kímélték valamivel kevésbé a szeszérdelkséget.

Ez az érdekltség a háború folyamán nagyszerű üzletekhez jutott. A bornak, valamint a sör és pálinka nyersanyagainak a katonaság céljaira való lefoglalása, illetőleg felvásárlása kitűnő ürgyvet szolgáltatott a meglévő és még előállítható szesz italmenyiségek árának emelésére. Egyes területeken egészen különös konjunktúrák i s merültek fel; így Bukovinában, ahol az oroszok ott időzésükkor kipisztították a pálinkakészleteket, de nem az elvermelt nagymenyiségű burgonyát és cukorrépat. Mikor azután az oroszok elvonultak és a lakosság „rendes” életmódjához visszatért, az oroszok által szintén gyengéden megkímélt szeszfőzdek alig győzték a nagy mennyiségben és az elszállítás nehézsége miatt olcsón is felkínált nyersanyagot kitűnően eladható pálinkává feldolgozni. A magyar államkormánynak legalább az írható javára, hogy a szeszárak maximálása alkalmával a maga számára foglalta le a szeszfőzdek nyereségének javarészét.

A szesz csapása ellen legkomolyabban két ellenséges hatalom vette fel a harcot: Anglia és Oroszország. Mindjárt megjegyyezhetjük, hogy többi közt ez a harcuk is vereséggel végződött. Angolországban a nagy Lloyd George a szeszellenes törvényjavaslatok egész sorozatát nyújtotta be, melyeknek fő rendelkezései 1. a korcsmák nagyobb ellenőrzése, 2. pálinkának csupán orvosi rendelethe kiszolgáltatása, 3. a könnyebb sörök terjesztése, 4. a bor nagyobb adója. A királyi család az alkoholelles mozgalomban jó példával elől akarván járni, kitiltotta asztaláról a szesz italokat; ám ezen az úton már a parlament sem követte; az alsóház *honorable* tagjai nem tudtak az alkoholos italoknak a büfféből való kizárására nézve megegyezni. Az angol

munkásság egy része pedig egyenesen becsületsértést látott abban, hogy részegeskedéssel gyanúsítják és élelmezési rendjét, a szesz oldaláról legalább, hatóságilag szabályozzák. Ezért, meg azután az angol szesziparba fektetett 168 millió font sterling (kb. 4 milliárd korona) kedvéért azután szépen levették az alkoholjavaslatokat a brit parlament napirendjéről. Oroszországban a kormány — főjövedelmi forrásának hősi feláldozásával — betiltotta a pálinkaégetést és árusítást, amivel eleinte el is érte az állami gyárak munkateljesítményének jelentékeny, állítólag 30—50%-os emelkedését. Azonban a túlerélyes kormányrendszabály csakhamar tömérdek titkos szeszfőző keletkezésére vezetett — egyetlen szibériai kormányzósaágban 50-nél több ilyen fedeztek fel — és a háború nyomorúságaitól és izgalmaiktól elcsigázott idegzetű emberek, ahol éppen szeszhez nem jutottak, más nem kevésbé káros eszközökkel, így ópiummal és szerencsejátékkal szerezték meg az élet és halál égető kérdéseitől jótékonyan elvonó külön izgalmat. Így az orosz kormány is kénytelen volt szesztiltó rendelkezéseit visszavonni.

Az alkoholkérdésben tehát a háborúnak eddig csak egy eléggé becses eredménye van: a világ azon meggyőződése, hogy az alkoholfogyasztás megszüntetése ha ma nem lehetséges is, de kívánatos lenne. Azon a hosszú úton, mely a szeszellenes mozgalom eszményi végcéljához vezet, ez sem lekcinsylendő lépés.

Becsülettel megfelelt a mezőgazdaság hivatásának, mint az államok szilárd alapja; ezt az egész vonalon elmondhatjuk. Kevesebb erővel nagyobb feladatokat oldott meg, mint máskor és a sebeket, melyeket a hadak útja ütött rajta, szintén nem várt mértékben kezdte kipótolni még a hadjárat alatt. Némely gazdasági ág, pl. a méhészet a háború alatt is folytatta békés fejlődését; más ágak, miként erre még reá fogunk térni, éppen a háború által érezhetővé tett szükségletből merítették új, nem várt lendületet. A szövetkezeti hálózat többi közt hazánkban is tovább épült. Még a gazdasági tanulás, szaktanfolyam-hallgatás sem szűnt meg teljesen.

A nemzetek hadviseléséhez eledeleken, lovakon és mindenféle anyagokon kívül embereket is a mezőgazda népesség szolgáltatott legnagyobb számban és bizonyára nem legutolsó minőségben. Még a katonái szabad toborzására berendezkedett Nagybritannia is saját ipari népessége kontingenséhez képest nagyszámú és talán legelszántabb csapatait kapta Canadából és más mezőgazdaságot űző gyarmataiból.

A háború által a mezőgazda népességre zúdított súlyos megpróbáltatások különben kitűnő alkalmat szolgáltatottak ezen népesség jellemének tanulmányozására; úgy, ahogy az egyes ember valódi, nem betanult jellemét is élete kivételesen nehéz óráiban ismerhetjük meg legjobban. Csak két kis vonás álljon itt. A parlagi gazdálkodáshoz szokott emberek nemtörődomségéről még most, a világháború alatt sem hallgattak el a panaszok; sem a nagy haszon kilátása, sem a haza iránti kötelesség folytonos emlegetése nem bírhatták rá

a régi munkaeljárásokba besutultakat, hogy még meglevő erejükhöz képest a rendszerinti rossznál valamivel jobb munkálást adjanak földjeiknek. Olyanok is akadtak, akik a kínálkozó pillanatnyi haszon után kapzsi módon kinyújtották kezüket, az első áremelkedések után piacra vitték haszonállataikat, vetőmagjukat — azután meg, mikor a pótlás többszörös áron sem volt lehetséges, siránkozásban és segítség kérésben merültek ki. Ezzel a szomorú képpel örvendetesen ellentétes egy másik. A gazdák fogataival együtt a hadsereghez elvitt cselédek mondhatni sehol sem éltek a lopás és szökés nem egyszer kínálkozó alkalmával; ha csak lehetett, jól megőrizve, becsülettel visszahozták a kezük alá bocsátott jószágot — akár csak a „rideg legények” a régi pásztorvilágban, akik olykor bizony loptak, orrvadásztak és tilosban legeltettek, de a reájuk bízott jószág elsikkasztását vagy csak elhanyagolását sem tudták volna különleges, a városi emberektől sajtóságosan eltérő becsületérzésükkel összeegyeztetni.

A hadviselő országok kormányai nem is veszítették el szem elől mezőgazdasági népességüknek, jövőbeni győzelem-reményeik egyedüli biztos zálogának fejlesztését. Mindenütt a nemzeti birtokos földmunkáló elem előnyben részesítéséről hallunk — igaz, sokhelyt a más nemzetiségű, ellenségnek feltételezett földnép rovására. Oroszország nyugati kormányzóságaiából a keleti országrészekbe telepítenek minél több német földművest; ezeknek már azt sem akarják megengedni, hogy saját zárt falvakban lakjanak. Csupán Volhynia kormányzóságából 63000 deszjatin német birtok „liquidálásáról” értesülünk. Ellenben a háborúban kiszolgált katonáknak, valamint az állandóan megszállni remélt szláv területek lakóinak nagyarányú parcellázásokat helyezték kilátásba a nagy, kivált a zsidó birtok rovására. A porosz képviselőház is újra megszavazta a telepítési költségvetést; nem német, különösen lengyel alattvalóit jövőben csak épen a háborúban szerzett érdemeik arányában óhajtja kímélni. Az Oroszlengyelország területén tett német foglalások egyik első ténye az u. n. donatio-birtokok lefoglalása volt; ezek oly földek, amelyekre az orosz kormány az 1863-iki lengyel felkelés leverése után tette kezét, hogy hívei között kiossza; most az orosz kézen levő donatio-földek ismét gazdát cserélnek, mert a német kormány csak a történetesen németek, vagy lengyelek kezén levő ily birtokokat hagyja meg. A bukovinai harcok egyik jelensége volt némely rutén parasztok birtokfoglalása román szomszédai rovására az orosz megszállás alatt; erre azután a mi seregeink újbóli bejövetele után szigorú megtorlás következett.

A valódi nemzeti birtokpolitikát különben nálunk is elodázhatatlanná tette a háború. Tisza miniszterelnök a háború érdemes veteránjait lehetőleg saját gazdasághoz kívánja juttatni. Azonban mindezek a biztató előjelek senkit ne csábítsanak a jövő birtokalakulás túlrózsás megítélésére; hozott a háború sok olyasmit is, ami már nem is a meglevő nagybirtokok fenntartásának, hanem a föld további, egészségtelen összpontosításának szolgál. Az elpusztult, gazdasági felszerelésüktől és esetleg vezető munkaerejüktől megfosztott kisebb gazdaságokat könnyen összevásárolhatják azok, akik a háború által

nyújtott meggazdagodást esélyeket mint szállítók elég ügyesen kihasználták. A bankok, mint hitelezők kezébe került birtokok siralmas kezeléséről és a végleges elidegenítés felé sodródásáról is elég szomorú hírt hallottunk a háború alatt.

A mezőgazdasági és ipari érdekellentét a háború alatt sem hallgatott el teljesen, bár az államkormányok messzemenő szabályozó tevékenysége mellett nem is érvényesülhetett oly nagy mértékben, mint békés viszonyok között. A gazdák most is panaszkodtak a malmokra, hogy nem adnak még utalványra sem korpát, a szeszyárakra, hogy elszedik a takarmányul szolgáló anyagokat, a mezőgazdasági üzem segédanyagait szállítókra, hogy maximális árak által nem korlátozva túl nagy mértékben sarcolják meg a gazdákat, a közvetítő kereskedőkre, hogy a részben még olcsón megvett termények árát felverik és ezáltal a fogyasztóközönség bőrére olyan nyereséget vágnak zsebre, amelyért a beavatatlanok a termelő mezőgazdákat irigylik. A mezőgazdasági és ipari hitelszövetkezetek szétválasztásának kérdése is újból szóba került az *O. K. H.* ezidei közgyűlésén és most már hajlandóság is látszik a kormánynál a kérdésnek a mezőgazdasági érdekeltek kívánsága szerinti megoldására.

Túlságosan tragikus fejleményekre mindez nem vezetett; a mezőgazdák a Németországban most is emlegetett „zöld lobogó” alatt kieszközöltek a maguk javára olyan kormányintézkedéseket is, mint pl. az, mely Magyarországon február havában érvénytelenített már előbb megkötött tengeri-üzleteket. A cukorgyárak és répatermelők közötti árkérdések eldöntésére felállított bíróságnak igen kevés dolga akadt, mert a felek a sok kölcsönös panaszkodás dacára mégis csak békén megegyeztek. A vámpolitika tekintetében sem különböztek túlságosan szét a mezőgazdasági és ipari tőke-érdekeltek; az agráriusok ugyan már jó előre sürgették a vámfelfüggesztések azonnali megszüntetését, amint ez csak lehetségessé válik, de a jövőre nézve készséggel hajlandóknak mutatkoztak az ipari védvámok támogatására — természetesen az ipari érdekeltek viszontszolgáltatatainak feltétele alatt.

Némi elvi eltérés látszott mégis kialakulni a gabonamonopólium kérdésében. Eleinte, amíg még a nagyrészt kereskedői kézen levő tavalyi termés uralkodott a piacon, az agráriusok az állami egyed-árúság mellett voltak, míg a kereskedelmi érdekeltek a szabad forgalom mellett. Mikor azonban az új termés közeledett, melynek árát már a mezőgazdák verhetnék volna fel a maguk javára, már ezek lettek a minél szabadabb forgalom szószólóivá.

Sok szó esett a kormányok forgalomszabályozó és munkaerő-szerző rendeletei folytán „szocializmus”-ról, melybe a háború folytán fülíg belekerültünk volna. Valóban, a különféle államkormányok nem egy intézkedése emlékeztetett valamely phalanstére-állam szervezetére; helyenként nálunk is úgy látszott, mintha ezentúl mindenki ott és annyiért tartoznék munkába állni, ahol és amennyiért kirendelik, hitelt csakis államilag ellenőrzött intézetekből kaphat, terményeit csakis az állam által meghatározott helyen és áron értékesítheti, sőt

még fogyasztásra is csak azt szerezheti be olyan mennyiségben s minőségben, amit és amint ezt a közhatalom megengedi. Azonban ebből a háború alatt összetákolt ideiglenes phalanstéreből hiányzott a szocializmus főismérve: az egyenlőség és a termelő eszközök közossége. Sőt az egész rendszer a létező vagyonok összetartására, esetleg még gyarapítására irányult; a birtokos és tőkés, aki a háború alatt is vagyona és személyzete számához adagolt mennyiségben vehette igénybe az állam által kezelésbe vett segédeszközöket, e mellett még teljesen szabad kezet nyert arra, hogy a tőle függő munkásság fölötti uralmát már a háború alatt, de a háború utánra is megszilárdítsa, kiterjessze.

A most folyó háború lényegére nézve bizonyos, hogy nem látják az egész igazságot azok, akik azt az ipar háborújának *Industrie-krieg*-nak kívánják tekinteni. A német ipari érdekeltség összecsapott az angollal, de az orosz mezőgazdaság is a némettel és magyarral. Orosz kijelentések szerint a háború „Oroszországnak Németországtól való gazdasági felszabadításáért” folyik; a Dardanellák megnyitásának főkövetkezménye az orosz gabonának a földközi tenger mellékére való özönlése lenne. Ez a lehetőség még az amerikai Unióra nézve is kellemetlen versenyt jelentene; ezért nem is ment ez a hatalom ellenségeink támogatásában oly messzire, mint azt a háború némely szakában, így a „Lusitania” elsüllyesztése után várhattuk volna. Románia, Bulgária, mint mezőgazdasági kivitelre dolgozó államok mindenféle erős befolyásuk dacára sem vetették magukat a szintén agrár Oroszország karjaiba, mert előnyösebb reájuk nézve az iparos fogyasztó piacot jelentő Németországgal és Ausztria-Magyarországgal való megegyezés. Az orosz-lengyel ipari kerületekben a mezőgazdasági fogyasztópiacot jelentő orosz birodalomtól az ipari versenytárs Németországhoz és Ausztriához való átmenetel eszméje régi nemzeti hagyományok dacára époly kevésbé támasztott túlságos visszhangot, mint az Ausztria borszállítójaként élő Déltirolban a fajrokon, de veszedelmes bortermelő versenytárs olasz királysághoz való átszatolás gondolata.

A háború lezajlása utáni időre is természetesen megindulnak már az államok nemzetközi egyezkedő tervezetesei a mezőgazdasági terményforgalom terén is. Új hajójáratok keletkeznek Amerika és az entente országai között; új kereskedelmi hajórajokat szereznek be egyenesen az amerikai gabonának, húsnak és gyapotnak Európába szállítására. Németországban Európát szeretnék gazdaságilag megszervezni az amerikai Unió ellen, melyet a mostani háború nemcsak megnövekedett erejű versenytársává, de még hitelezőjévé is tett Európának. Egyelőre legtöbbet tárgyaltak a maguk kebelében és egymással Ausztria-Magyarország és Németország különféle gazdasági érdekeltségei; a februári bizalmas mezőgazdasági tanácskozás, melyről jellemző módon a cseh nemzetiségű mezőgazdák elmaradtak, sokáig emlékezetes marad. A tanácskozásokra eleinte sokan azzal az érzéssel mentek, hogy egy közép európai vámegegyesülés elkerülhetetlen; egy ily nagy új közös vámterület megalkotása azonban túlságos sok érdekbe ütközött, hogy azonnal megvalósíthaták volna. Tehát egyelőre

csak kellően kiszámított rendkívüli előnyök kölcsönös felajánlásáról esik szó.

Örvendetes jelenség a nemzetközi életet elborító sok szomorú tény közt: hogy a római mezőgazdasági intézet még az olasz királyság hadbakeveredése után sem szüntette be működését. Hírszolgálatá ugyan nem lehet kielégítő akkor, amikor hadászati okokból még az időjárásjelentéseket is megakasztják. De az intézet mégis dicséretesen fentartja munkásságának kereteit akkorra, amikor majd a lezajlott háború gazdasági tanulságainak feldolgozásában fog számára igen nagy tér kínálkozni.

A tanulságok egy részét ugyan az államok kormányzói már most kezdik látni és nagyban fogadkoznak, hogy hasznosítani is fogják azokat. Azonkívül, amit fentebb a nemzeti birtokpolitikáról mondtunk, a nemzeti termelési politika is előtérbe lép. Mindenütt azon törik a fejüket az emberek, miképen tehetnék országukat a külföldi behozataltól függetlenebbé nemcsak a gabona- és hús, de a ruházati anyagok, olajok, fűszerek, egyszóval minden képzelhető mezőgazdasági termék tekintetében. Különféle javítási tervek merülnek fel, hibák válnak érezhetőkké: Angolország rájön, hogy mezőgazdasági termelését a jelenlegi háború után és a következő előtt okvetlen fel kell emelnie, több országban, így nálunk rémülten veszik észre, hogy olyan cikkekben is függünk a külföldtől, amelyeket itthon igen jól előállíthatnánk (vetőmagok, rostnövények), hogy tisztán célszerűtlen cséplőberendezéseink miatt évenként csak a mi gabona-termésünkből 1 millió q vész kárba. A célszerűbb termelési módok, különösen a géphasználat terjesztése, mely a háború alatt megindult, a béke megkötése után előreláthatólag már feltartóztathatatlan lesz. A németek, akik eddig a harctéren a legtöbb győzelmet aratták, a mezőgazdaság terén is győzőknek és a világ tanítómestereinek érezhetik magukat. Franciaországban nem minden káröröm nélkül állapították meg, hogy mennyivel fősvényebben él, de emellett mennyivel pongyolábban dolgozik a francia földműves, mint a német; minket pedig azzal biztatnak, hogy még mi is vihetjük valamire, mert hiszen a magyar mezőgazdaság teljesítőképeségére nézve ott áll, ahol a német az 1879—1884. évtödben; az osztrák meg épen az 1906—7. német színvonalat képviseli.

Kiváltképen más értéke lesz a háború után az embernek úgy a saját, mint a mások szemében. A háború rokkantjainak legalább részben munkaképesekké tételére és keresethez juttatására a mezőgazdaságban is előkészületek történnek; a hadban elesettek árváit parasztszaládokban való felneveltetés útján igyekeznek munkásanyagként a mezőgazdaság számára biztosítani. Az országos testnevelési tanács szükségesnek tartja a falusi ifjúság rendszeres katonai előgyakorlását a katonaköteles korig, sőt azon túl is egészen a 42. évig. Ahol a háború viharai elpusztították a falvakat, mindenütt szorgos gondnal igyekezzenek az állami és társadalmi segítő tevékenységet úgy irányítani, hogy a falvak területe ne csak lakatlan pusztaság ne maradjon, de a községek lehetőleg szebben, rendesebben, célszerűbben épüljenek fel, mint azelőtt (Ausztia).

Nem tartozunk azok közé, akik a háború pusztításai fölött bánatukat egy magukra erőltetett optimizmusba akarnák fojtani és azt próbálják magukkal és másokkal elhitetni, hogy a háború után minden szebben fog előhaladni, mint hogyha a háború elmaradt volna. Ily vigasztalásokra mi képtelenek vagyunk; azonban azt mégis megnyugvással kell látnunk, hogy a háború nem mindent pusztított el, sőt nemcsak pusztított, hanem indítékot adott új, a réginél talán nem is mindenütt rosszabb építőmunka tervezésére.